

FENOMENOLOGICKÁ ONTOLÓGIA JEAN-PAUL SARTRA

JÁN BODNÁR

Jean-Paul Sartre (1905) už dnes patrí k popredným mysliteľom súčasnej doby. Jeho meno sa bezprostredne spája s existencialistickým hnutím v západnej filozofii v poslednom štvrtstoročí. Často býva označovaný za hlavného exponenta, najúspešnejšieho propagátora a tvorca najvplyvnejšieho variantu existencialistického hnutia. Sartrovi nesporne patrí najväčšia zásluha, že existencialistická filozofia dnes silne preniká už aj na americký a ázijský kontinent.

Sartrovo filozofické dielo zďaleka nie je také obsiahle ako dielo Marcela, Heideggera alebo Jaspersa. Okrem menších filozofických úvah v časopisoch a menších monografiách napísal zatiaľ dve obsiahle filozofické diela: *L'être et néant* (*Bytie a ničota*, 1943) a *Kritique de la raison dialectique* (*Kritika dialektického rozumu*, 1958). Prvé dielo, podstatného významu, obsahuje systematicky rozpracovanú fenomenologickú ontológiu, ktorá je filozofickým základom Sartrovho existencializmu. Až dodnes Sartre v zásade neprekročil myšlienkový rámec tejto svojej práce, napriek rôznym interpretáciám jej základných ideí, ako to dokazuje aj jeho ďalšie spomenuté filozofické dielo: *Kritika dialektického rozumu*. (Predtým, roku 1946, napísal prácu *L'existencialisme est un humanism — Existencializmus je humanizmus*, v ktorej sa pokúša, veľmi nešťastne, o populárny výklad svojho učenia.)

Viac ako filozofickými prácami, ktoré sú náročné aj pre filozofov-odborníkov, prispel k popularite a vplyvu existencializmu svojimi literárnymi dielami. Sartre je nesporne veľkým literárnym talentom a jeho divadelné hry, eseje, úvahy právom zaujímajú významné miesto v súčasnej svetovej literatúre. Úspešne v nich spája svoje umelecké videnie a zobrazovanie skutočnosti s pozoruhodnou myšlienkovou predlohou, ktorá vymedzuje ich ideové zameranie.¹

Sartre, viac ako ktorýkoľvek súčasný západný filozof, vzbudzuje pozornosť aj u marxisticky orientovaných mysliteľov. Je to preto, lebo v rokoch druhej svetovej vojny sa otvorene postavil proti fašizmu a aktívne sa zúčastnil „Hnutia odporu“ vo Francúzsku, lebo v súčasnosti nekompromisne vystupuje proti silám svetového imperializmu, vyhľadáva spoluprácu s francúzskymi komunistami a

¹ K najznámejším prácam tohto druhu patrí: *L'imagination* (1936), *La nausée* (Hnus 1938), *Les chemins de la liberté* (Cesty slobody 1945), *Baudelaire* (1947), *Situations I—III* (1947—1949), *Les mouches* (Muchy 1943), *Le diable et le bon dieu* (Diabol a boh 1951) a i.

s celým pokrokovým frontom a sám sa vyhlasuje za stúpenca ideí socializmu. Jeho dielo je preniknuté hlbokým humanizmom, láskou k človeku a ľudskú dôstojnosť, morálnu zodpovednosť, sociálnu spravodlivosť povyšuje na hlavné kritériá individuálneho a spoločenského snaženia. V súčasnej dobe Sartre hlása príklon nielen k sociálnopolitickým ideám marxizmu, ale aj k jeho základnej filozofickej platforme — k dialektickému materializmu. Chce sa však dištancovať od tzv. stalinského neomarxizmu, ktorý označuje za hrubú deformáciu a vulgarizáciu marxizmu. Marxizmus chápe ako filozofiu, ktorá v súčasnej dobe najlepšie vystihuje dialektiku vzťahu človeka ku skutočnosti, dialektiku procesu pretvárania sveta v zmysle progresívnych ľudských ideálov, a preto najlepšie zodpovedá tvorivým ambíciám ľudí súčasnej epochy. Tento Sartrov postoj je pre mnohých problematickým, najmä preto, že zatiaľ zotrúva na hlavných pozíciách filozofickej koncepcie vypracovanej v diele *Bytie a ničota*. Sú dve možné východiská: buď je Sartre vo svojej filozofii nekonzistentný, alebo je presvedčený, že medzi základnými poučkami jeho učenia a základnými filozofickými poučkami dialektického materializmu existuje vnútorná príbuznosť a zhoda. Riešenie tejto otázky tvorí podtext aj nášho rozboru Sartrovej filozofie.

Fenomenologická ontológia. Všeobecne možno povedať, že centrálna pozornosť existencializmu je sústredená na problematiku vzťahu človeka ku skutočnosti. Spoločne, i keď rôznymi spôsobmi a argumentmi, usilujú sa existencialisti dokázať, že celý doterajší vývin filozofie je poznačený dvoma zásadnými chybami, ktoré deformujú vlastný predmet filozofie a znemožňujú správne nastoľovať a riešiť „večné“ problémy filozofie. Ich koreň treba hľadať v nesprávnom stavaní základného ontologického východiska. S prvou chybou sa stretávame v systémoch substancionálnej filozofie, v ktorých hmotný, alebo duchovný princíp sa povyšuje za určujúce ontologické východisko pre filozofické bádanie. V zreteľoch uvádzaného východiska je celá skutočnosť prevedená na abstraktný všeobecný princíp, jej jednotlivé konkrétne útvary sa z daného princípu dedukujú a v jeho rámci vysvetľujú. S druhou chybou sa možno stretnúť v koncepciách subjektívneho idealizmu absolutizujúcich ľudskú subjektivitu a privádzajúcich objektívnu skutočnosť na prejavy aktivity subjektu. Kým v prvom prípade je človek redukovaný na absolútnu objektivitu, vonkajškosť a všeobecnosť, v druhom prípade je redukovaný na čistú subjektivitu, vnútornosť a jedinečnosť.

Určujúcim poslaním Sartrovej filozofie je snaha prekonať to, čo by sme voľne mohli nazvať „metafyzickou pozíciou“ vo vývine filozofie. V takejto pozícii nachádza nielen všetky odrody tradičného a moderného idealizmu, ale aj všetky odrody nedialektického materializmu. Východisko, ako prekonať túto pozíciu, nachádza vo fenomenologickej ontológii. Sartre považuje Husserlovu fenomenológiu za jeden z najväčších prínosov do moderných dejín filozofického myslenia. Ukazuje mu cestu odhaľovania a prekonávania všetkých nánosov tradičného myslenia, ktoré zakryli pravý zmysel a podstatu filozofického prístupu ku skúmaniu skutočnosti. Vo fenomenologickej analytike nachádza novú metódu filozofického bádania ontologickej štruktúry bytia.

Fenomenológia v nijakom prípade nie je Sartrovým objavom, a predsa spôsob, akým ju používa vo vlastných filozofických úvahách, predstavuje jeho skutočne

originálny podiel na rozvoji súčasnej filozofie. Aby sme si to dobre ozrejmili, treba pripomenúť, že Husserl zavádza fenomenologickú redukciu ako spôsob „očisťovania“ vedomia od všetkého, čo ho naplňuje zvonka, čo v intencionálnych aktoch vymedzuje obsah vedomia. Husserlovi vo fenomenologickej redukcii ide o odstránenie z vedomia všetkého, čo nie je vlastným vedomím, čo nepatrí k jeho ontologickej podstate. Skrátka, chce obnažiť vedomie v jeho absolútnej čistote, jedinečnosti, ako predpoklad každej intencionality, ako základ poznávacích možností vôbec. Jeho „transcendentálne vedomie“ ako konečný produkt fenomenologických redukcí je ontologickou realitou sui generis, ktorej štruktúra vymedzuje základné predpoklady poznania. Husserl bol presvedčený, že v transcendentálnom vedomí sú uložené večné a nemenné základy pre každú vedu a že filozofia sa stane striktnou vedou, ak si preskúma a osvojí tieto základné znaky štruktúry vedomia. Filozofia v jej fenomenologickom poňatí sa podľa Husserla stane „die einzige absolut eigenständige Wissenschaft“.²

Sartrovo svojrázne poňatie fenomenologickej redukcie spočíva v tom, že jej postupy nezastavuje pred „čistým vedomím“, ale že ich zameriava práve sem, aby ukázal, že neexistuje nijaká apriórna štruktúra vedomia. V dejinách filozofie sa azda po prvý raz stretávame s takou radikálnou negáciou vedomia — vedomia ako substancionálnej danosti, základu alebo rámca, v ktorom subjekt zaznamenáva stopy svojej aktivity. Pre Sartra vedomie prestáva byť miestom registrovania dát, vnemov, pojmov, zdrojom poznávacej aktivity subjektu, schránkou, do ktorej sa ukladajú poznatky a skúsenosti. „Vedomie,“ píše Sartre, „nemá nijaký obsah.“ Jeho vlastnou podstatou je intencionalita, zameriavanie sa na vonkajšiu skutočnosť. Je vonkajšou skutočnosťou v rozmere, ktorý určuje daná pozícia človeka v obklopujúcej ho skutočnosti.

Je zrejmé, že s uvádzaným postojom sa Sartre dostáva do nezmieriteľného rozporu s každou teóriou odrazu, bez ohľadu na to, či odraz vykladáme ako pasívnu registráciu, fotografovanie vonkajšej skutočnosti, alebo ho chápeme ako aktívny vzťah k vonkajšiemu svetu v zmysle vyčleňovania, triedenia, spracovania poznatkového materiálu. V prvom i v druhom prípade vedomie, subjekt, figuruje ako reálna danosť, určená pre styk s vonkajšou skutočnosťou, pre získavanie poznatkov o nej. Čo však je vedomie, ak nie je tým, čo odráža, kde je lokalizované a aká je jeho ontologická štruktúra, ktorá by nám umožňovala odlišiť ho od toho, čo odráža? Nevedie každé takéto odlíšenie k neprekonateľnému tradičnému dualizmu hmoty a vedomia, myslenia a bytia? Najväčší nedostatok teórie odrazu vidí Sartre v jej neschopnosti vysvetliť tie stránky aktivity subjektu, ktoré poukazujú na jeho schopnosť pretvárať skutočnosť, dávať jej zmysel a význam, skrátka, meniť skutočnosť takú, aká je, na skutočnosť pre človeka. Odras nemôže zachytiť protirečivé, dialektické napätie medzi subjektom a objektom, napätie, v ktorom subjekt pretvára objekt a objekt pretvára subjekt a spája ich v protirečivú totalitu, akou je človek v každom momente svojej činnosti. Teória odrazu je pozostatkom mechanistickej a metafyzickej interpretácie vzťahu človeka ku skutočnosti, kotviacej buď v tradičnom psychofyzickom paralelizme,

² E. Husserl, *Nachwort zu meinen Ideen*, Halle 1913, 561.

alebo v ontológii absolútneho idealizmu (subjekt vo vedomí poznáva svoje vlastné stavy).

Vedomie podľa Sartra nie je odtlačkom skutočnosti, odtlačkom, v ktorom sa skutočnosť mení v poznanie (vo forme počítok, vnemov, pojmov). Vnímanie, pociťovanie, predstavovanie — to sú spôsoby určitého postoja človeka k reálnemu bytiu. V týchto postojoch sa realizuje projekt pretvárajcej a sebatvoriacej činnosti človeka, demonštruje sa nielen psychika človeka, ale aj jeho morálka, ideológia, filozofia. Preto je človek zodpovedný nielen za svoje činy, ale aj za svoje city, predstavy, nálady, za každý svoj prejav. Strach nie je pocitom, ktorý vo mne vyvoláva určitá skutočnosť; je mojím bytostným postojom k tejto skutočnosti. Daným postojom vyjadrujem spôsob svojej prítomnosti voči danej skutočnosti (nechcem ju takú, aká je, preto mením svoj postoj k nej, mením svoju prítomnosť v nej).

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že Sartre neobmedzuje vedomie, činnosť subjektu iba na jeho reflexívne funkcie. Robí rozdiel medzi tzv. „predreflexívnym poznaním“ (vidím strom) a „reflexívnym poznaním“ (viem, že vidím strom), aby ukázal, že do rámca vedomia treba zahrnúť už aj tie bezprostredné kontakty s vonkajšími javmi, ktoré ešte nedosiahli stupeň reflexívneho poznania. Práve v predreflexívnej fáze vedomia sú podľa Sartra ukryté hybné sily, ktoré vplývajú na naše cítenie a myslenie, na celú našu činnosť. Ich výskumom sa zaoberá existenciálna psychoanalýza. Sám Sartre významne prispel k jej obohateniu najmä v prácach *Esquisse d'une théorie des émotions* (1939), *L'imaginaire* (1936) a *Baudelaire* (1947).

Výklad vedomia ako súhrn intencionálnych aktov privádza Sartra k pozoruhodnému pokusu o prekonanie dualizmu bytia a javu, takého typického pre celú tradičnú filozofiu. Keby vedomie bolo substancionálnou danosťou, potom by jeho obsah mohli tvoriť psychické kópie predmetov vonkajšej skutočnosti, a to aj v najvernejšej podobe. Vývoj poznania by bol vývojom stále dokonalejšieho odrážania objektívnej reality. Blížili by sme sa k absolútnej pravde, k zmocneniu sa totality veci v jej vonkajšej pôvodnosti. Výsledkom tohto totálneho odrazu bytia vo vedomí by však bolo pohltie vedomia bytím, úplné spredmetnenie, zvonkajštenie vedomia, jeho zánik. Nábehy k takémuto zániku vedomia možno badať vtedy, keď sa absolutizuje určitá pravda, určitý projekt, keď predmet namiesto toho, aby bol ovládaný, získa nadvládu nad človekom. Preto vedomie môže byť vedomím iba ako nebytie, ako určitý postoj k bytiu, ako prekonávanie bytia. V takomto vzťahu sa bytie nutne rozkladá v nekonečný rad javov, fenoménov ako výsledok aktívneho zasahovania vedomia do bytia. Jav je zložkou, aspektom bytia pretvoreného na ľudský význam. Skutočnosť je prítomná vedomiu len vo forme javu, človek totiž, aby ju mohol poznať, musí jej dať svoj vlastný význam a len v tomto význame sa mu javí ako skutočnosť. Každá vec ako fenomén má nevyčerpatelné množstvo významov; sama vec je absolútna v tom zmysle, že je vždy viacej ako všetky jej významy alebo aspekty. Vec teda nemožno redukovať na jej javové aspekty práve tak, ako bytie nemožno redukovať na poznanie. Predpokladom fenomenálnej ontológie musí byť transfenomenálna povaha bytia.

Sartrova fenomenologická ontológia predstavuje nesporne jeden z najpozoruhodnejších myšlienkových experimentov v dejinách filozofie. Je krajne odvážnym pokusom prekonať idealizmus aj metafyzický materializmus, a to na úsekoch, kde sa zdajú neprekonateľné a neporaziteľné. Nie div, že vzbudila veľkú reakciu tak medzi idealistami, ako aj medzi metafyzicky orientovanými materialistami. Z pozície metafyzického materializmu je totiž zámena vecí za jav číročistým idealizmom. Podľa Garaudyho medzi Sartrovou tézou, že „naša teória javu nahradila realitu vecí objektivitou javu a založila túto objektivitu na postupe do nekonečna“, ³ a názorom Berkeleyho, že „počítok je jediný fakt, ktorý nám je prístupný“, alebo názorom Fichteho, ktorý sa pýta: Čo sa nejaká vec javí v tebe alebo pred tebou inak ako vo vedomí, ktoré o nej máš?...“ ⁴ — nie je nijaký podstatný rozdiel. Vo všetkých troch prípadoch je skutočnosťou iba to, čo určí subjekt, a to, či už vo forme počítku (Berkeley), pojmu (Fichte), alebo významu (Sartre). Skutočnosť javov nemôže byť iná, než je skutočnosť vytvorená vedomím, teda je skutočnosťou subjektívnou. Môže byť ešte jasnejší dôkaz idealistickej pozície?

Naozaj je pravda, že každá idealistická teória v tej alebo onej forme nutne musí popierať objektivitu predmetnej skutočnosti. Logicky to vyplýva z postavenia subjektu a vedomia v idealistickej teórii poznania. V každom prípade vedomie je danosťou, pomocou ktorej subjekt poznáva svoje vlastné stavy (subjektívny idealizmus) alebo ktorá tvorí, registruje a spracúva psychické odtlačky transcendentálnej reality (objektívny idealizmus). Hovoríme, že sa skutočnosť (buď subjektívna alebo objektívna) vo vedomí javí, že je subjektu sprostredkovateľná vo forme javu.

Sartre správne pochopil, že rozhodujúci útok proti idealizmu možno viesť predovšetkým v otázke výkladu vedomia. Tak jeho *Bytie a ničota*, ako aj *Kritika dialektického rozumu* (ak berieme do úvahy iba jeho hlavné filozofické diela) sú v podstate útokom proti idealistickej koncepcii vedomia a pokusom o jeho nové filozofické poňatie. V dopise R. Garaudyho Sartre píše: „Existenciálne filozofie sa azda zhodujú v tomto jedinom bode: bytie sa nedá redukovať na poznanie. Najpodivnejšie je, že v tomto bode sú v zhode aj s Marxom. Som presvedčený, že dôsledky tejto zhody majú značný význam.“ ⁵ V téze, že bytie sa nedá redukovať na poznanie, treba vidieť východisko ďalekosiahlych Sartrových úvah o vedomí. Možno ich zhrnúť takto:

Zachovať objektivitu a realitu bytia vo vedomí, v poznaní možno iba za predpokladu, že vedomie zbavíme každej objektivite a reality, že ho budeme chápať ako nebytie. Vedomie musí byť „totálnou prázdnotou“, ⁶ ak má byť vedomím bytia. Jeho ontologickú štruktúru nemožno odvodiť z neho samého, ale iba z transcendentna, ku ktorému smerujú všetky jeho intencionálne akty. Vedomie, to je bytie poznávajúceho v styku s objektívnou realitou; ako také nie je pozná-
ním, ani „výsledkom logickej konštrukcie na pôde poznania, ale subjektom

³ *L'être et le néant*, Paríž 1943, 143.

⁴ R. Garaudy, *Perspektívy človeka*, Praha 1964, 379.

⁵ R. Garaudy, c. d., 117.

⁶ *L'être et le néant*, Paríž 1943, 23.

najkonkrétnejších skúseností.⁷ Keby vedomie malo samo osebe obsah, týmto obsahom by nevyhnutne muselo byť bytie redukované na poznanie, muselo by byť iba bytie vedomia a skutočnosť by bola výtvorom vedomia. To je však pozícia idealizmu. Ak však vedomie nie je ničím iným ako vedomím niečoho,⁸ potom ho treba chápať ako akt, v ktorom sa toto „niečo“, teda transcendentné bytie, realizuje v bytí poznávajúceho.

Znamená to azda, že Sartre skresluje, znižuje poznávaciu funkciu subjektu, že je stúpencom antiracionalizmu? Sartre skutočne tvrdí, že všetko poznanie je intuitívne,⁹ dokonca aj racionálne dedukcie majú podľa neho intuitívny základ. Pre mnohých kritikov jeho filozofie je uvádzaný postoj neklamným dôkazom toho, že Sartrovo učenie je v podstate variantom iracionalizmu. Je však potrebné vedieť, že Sartre chápe intuitívny aspekt poznania úplne inak, ako sa s ním stretávame v tradičnej filozofii. Intuícia u neho neznamená prítomnosť vonkajšej skutočnosti vo vzťahu k vedomiu, ale naopak, prítomnosť vedomia vo vzťahu k veciam vonkajšej skutočnosti. Poznanie ako aktivita vo všetkých jeho fázach a stupňoch, od hmlistých postrehov až po prísne logické operácie, je funkciou vedomia, prejavom jeho intencionality, znakom, že je bezprostredne prítomné vzhľadom na vonkajšiu skutočnosť. Poznanie nie je odrazom veci, ale skôr napätím medzi subjektom a objektom, medzi reflexiami vedomia a bytím. Kde nie je poznanie, nie je ani vedomie. Pre Sartra poznanie v podstate neznamená nič viacej ako fakt, že „tu je bytie“.¹⁰ V ontologickom zmysle potom poznanie znamená „realizovanie“ bytia: prostredníctvom poznania realizujem prítomnosť bytia v svojom vedomí, alebo akoby to Sartre povedal: Prostredníctvom poznania uskutočňujem fakt, že „tu je“ bytie. Poznanie teda u Sartra nemôže znamenať akt tvorenia skutočnosti, ako to mnohí z jeho výkladu poznania odvodzujú, ale iba akt realizovania prítomnosti sveta v mojom vedomí.

Objektivita javu. Materialisticky orientovaní kritici Sartrovej filozofie nachádzajú neklamný dôkaz idealizmu predovšetkým v jeho teórii, ktorá nahrádza „realitu veci objektivitou javu“. Táto teória, podľa Garaudyho, hovorí v podstate to isté, čo hovorili iní idealisti pred Sartrom, že totiž hmota je stála možnosť počítok.¹¹ Či to v skutočnosti neznamená poprenie existencie vonkajšej skutočnosti, agnosticizmus v teórii poznania, redukovanie objektívnej reality, nezávislej od vedomia na jej javovú formu?

Uvádzané obviňovanie Sartra z idealizmu (a to idealizmu najreakčnejšieho druhu) stavia na dvoch teoretických predpokladoch:

1. Jav je výtvorom subjektu, vedomia alebo vzniká v akte odrážania alebo zrkadlenia veci vo vedomí, je formou prezentácie veci vo vedomí, je subjektívnym odrazom určitej reality veci, objektívnym odtlačkom veci vo vedomí. Práve pre svoju subjektívnu povahu nemôže nahradiť realitu veci, ktorá existuje nezávisle od svojho javového zrkadlenia vo vedomí.

⁷ Tamtiež, 23.

⁸ Tamtiež, 28.

⁹ Tamtiež, 220.

¹⁰ Tamtiež, 227.

¹¹ R. Garaudy, c. d., 381.

2. Vec stojí pred vedomím ako absolútna danosť, nezmeniteľná záujmom o ňu. Nijaká reflexia o nej jej nemôže ani nič pridať, ani nič odobrať. Vec stojí pred človekom ako pred divákom, ktorý skúma jej vlastnosti, štruktúru, vzťahy k iným veciam, a nie ako pred dobyvateľom, ktorý jej podstatu hľadá vo významoch, aké má pre neho, ktorý ju organizuje, pretvára vo vlastných časových a priestorových rozmeroch a vo vlastných projektoch. Nie vedomie zasahuje do veci, pretvára ju, ale naopak, vec zasahuje a pretvára vedomie. Tieto zásahy vedomie registruje ako poznatkový materiál o veci. Celá aktivita vedomia vzhľadom na vec spočíva v postupnom rozširovaní a prehľbovaní poznatkov a tvorení názoru na danú vec. Gnozeologický optimizmus je viera, že sa neustále blížíme k absolútnej pravde o veci. V súvislosti s prehľbujúcim a rozširujúcim sa poznávaním veci sa nám často zdá, že získavame moc nad vecou, že meníme, pretvárame skutočnosť vecí. Ide však o omyl, pretože v skutočnosti sa meníme my, mení sa náš postoj k veci ako k absolútnej a nevyhnutnej danosti vzhľadom na jej vzťah k nám.

Sartrova teória objektivity fenoménu by naozaj bola exemplárnou ukážkou filozofie subjektívneho idealizmu, keby sa v nej jav, vec, vedomie vykladali celkom tak, ako ich vykladajú Sartrovi kritici. Na predošlých stranách sme sa pokúsili o interpretáciu Sartrovej koncepcie vedomia. Ukázali sme, že radikálne vyprázdňuje vedomie, ako z jeho štruktúry odstraňuje každé jeho zvecnenie — či už ako zrkadla vecí, ako schránky pre psychické odtlačky, alebo ako duchovnej mohutnosti, ktorá by bola predpokladom každého poznania. Sartre nemôže dokonca súhlasiť ani s koncepciou vedomia, ktorá ho vykladá ako produkt vývinu vysoko organizovanej hmoty len preto, aby vo vzťahu k bytiu nefigurovalo ako danosť, časť alebo forma bytia. Každá substanciálna forma vedomia, odlišného od bytia, je podľa neho nevyhnutným ontologickým predpokladom pre idealistický výklad skutočnosti, pretože premieňa bytie na vedomie, redukuje ho na poznatky o ňom. Skrátka, Sartre ruší vedomie ako substanciálnu danosť, ktorá raz stvorená alebo vytvorená môže existovať nezávisle od vonkajšej reálnej skutočnosti.¹²

Z uvedenej Sartrovej koncepcie vedomia vyplýva, že jav nemožno chápať ako psychický odtlačok reality vo vedomí, ako subjektívny produkt odrazu, teda v konečnom dôsledku ako produkt vedomia, ale treba ho chápať ako výraz realizácie bytia v bytí poznávajúceho. Jav neodzrkadľuje skutočnosť skrytú za clonou, ktorá oddeľuje vedomie od bytia. Je skutočnosťou realizovanou v ľudskom bytí, ako taká je ontologickou, a nie gnozeologickou kategóriou. V tom spočíva objektivita javu. Týmto radikálnym objektivizmom sa chce Sartre vyhnúť každej novej forme subjektivismu, chce zbaviť subjekt poznania každej novej subjektivistickej interpretácie.

Logickým dôsledkom tohto myšlienkového postupu je nahradenie reality veci objektivitou javu. Skutočnosť, na ktorú subjekt zameriava svoje intencionálne akty, už nemôže byť skutočnosťou veci, ale skutočnosťou fenoménov. Intencio-

¹² Husserl veľmi výstižne postihuje tento postoj, keď tvrdí, že by sa vedomie zničením sveta „síce nutne modifikovalo, ale nebolo by dotknuté vo svojej vlastnej existencii“. (*Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie I*, Berlin 1950, 115.)

nalita totiž neznamená akési „videnie“ alebo odhaľovanie vecí, prostú bezprostrednosť vecí vo vedomí. Je jednak výrazom pozície subjektu v danej skutočnosti a jednak výrazom projektu, v ktorom sa skutočnosť realizuje v rozmeroch, cieľoch, hodnotách subjektu. Je obrazne povedané aktom zásahu človeka do skutočnosti, zásahom, ktorým sa človek tvorí (a tvorí sa tým, že realizuje skutočnosť vo svojich ľudských rozmeroch). Keby tento zásah mal znamenať realizáciu reality vecí vo vedomí, vedomie by nebolo ničím iným ako danou realitou vecí. Nakoniec by ho pohltil buď Heglov absolútny duch, alebo absolútna nevyhnutnosť prírody. Pretože vedomie môže existovať iba vo vzťahu k bytiu, toto bytie musí nevyhnutne byť bytím javov, t. j. bytím realizovaným vo vedomí ako fenomén. V tejto podobe je vo vedomí ako určitý aspekt bytia, poznačený významom, ktorý mu dáva človek uskutočňujúci projekt sebatvorenia. Keby vedomie bolo vedomím reality vecí, ľudská skutočnosť by bola iba skutočnosťou vecí. Vedomie je však vedomím bytia realizovaného v ľudskom bytí, a preto je vedomím významov, v ktorých sa bytie človeku javí a v ktorých sa v ľudskom bytí uskutočňuje.

Nebude azda teraz ťažko určiť, na akých predpokladoch Sartre vybudoval svoju fenomenologickú ontológiu. Je to predovšetkým predpoklad ľudskej reality ako aktivity zameranej na bytie a na jeho uskutočňovanie v ľudskom bytí. Ďalej je to predpoklad bytia prítomného vo vedomí v podobe fenoménov, t. j. v podobe poddávajúcej sa ľudským významom, bytie ako zdroj nekonečného množstva možných významov. Konečne predpoklad, že podstata nie je uložená v predmetnej skutočnosti ako jej nevyhnutnosť, zákon; podstata je zmyslom danej predmetnej skutočnosti, je „dôvodom radu javov, ktoré predmet odhaľujú“.

*

Sartrova filozofia je predmetom neustálej kritiky marxistov. U nás najznámejší kritik je predovšetkým poľský marxista A. Schaff a francúzsky marxista R. Garaudy. Podľa nás sa Schaffova kritika Sartra — ako to ukazuje jeho práca *Filozofia človeka* — minula cieľa, keďže Schaff nachádza centrálnu otázku každého teda aj Sartrovho existencializmu nie v problematike ontologickej alebo gnozeologickej, ale v problematike ľudskej, humanistickej, teda etickej. Ako sme sa snažili ukázať v našom rozbere, jadro Sartrovej filozofie je predovšetkým v oblasti ontológie. Usiluje sa rozvinúť ontológiu tak, aby prekonala ontológiu idealizmu aj ontológiu tradičného, teda metafyzického alebo vulgárneho materializmu.

Omnoho vážnejší prístup k Sartrovej filozofii má Garaudyho práca *Perspektívy človeka*. Podľa nás, presne vystihuje práve tie momenty jeho ontológie, ktorými sa usiluje o prekonanie tradičného materializmu. Sartre skutočne postihuje stránky materialistickej filozofie, ktoré sú poznačené nánosom metafyzického spôsobu myslenia. Práve tieto nánosy boli, podľa nás, filozofickým zdrojom dogmatizmu, ktorý našiel svoje uplatnenie v období kultu osobnosti a je vážnou brzdou skutočne tvorivého rozvíjania základov marxistickej filozofie.

Sartrov súčasný filozofický vývin je charakterizovaný snahou zapojiť existen-

cializmus ako „enklávu“ do pohybu marxistického myslenia.¹³ Táto snaha sa podľa neho uskutoční vo chvíli, keď marxistický výskum prijme „ľudský rozmer (to znamená existenciálny projekt) ako základ antropológie“.¹⁴ Uvedený Sartrov postoj vyvolal silný odpor u veľkého počtu súčasných marxistov. Napríklad A. Schaff vo svojej práci *Filozofia človeka* sa snaží dokázať, že v skutočnosti u Sartra ide o snahu „zexistencializovať marxizmus“.¹⁵ Garaudy označuje zase Sartrovo posledné dielo za „široko založený pokus obrátiť znovu na hlavu tú dialektiku, ktorú Marxova kritika Hegela obrátila na nohy“,¹⁶ za „naprôtý rozchod“ s marxizmom, za vzdávanie sa od „všetkých foriem materializmu“.¹⁷ Podobný postoj zaujímajú sovietski kritici Sartrovej filozofie.

Podľa nášho názoru treba na Sartrov filozofický vývin pozeráť oveľa diferencovanejšie. Pozitívnu sa nám javí predovšetkým jeho kritika substancionalizovaného vedomia. Sartre dokázal, že takto filozoficky poňaté vedomie nevyhnutne vedie k redukcii skutočnosti na poznanie, k premene veci na obraz o veci, že vytvára nepreklenuteľnú priepasť medzi bytím a vedomím a pokusy o jej prekročenie buď vedú k redukcii bytia na vedomie, alebo vedomia na bytie. Uplatnenie Sartrovej kritiky substancionalizovaného vedomia vyžaduje kritické prehodnotenie teórie odrazu najmä tam, kde dialektickú povahu vzťahu medzi subjektom a vonkajšou skutočnosťou redukuje na mechanický vzťah, kde ju nahradzuje „mechanikou odrazu“. Z hľadiska Sartrovej kritiky neobstojí, a zdá sa oprávnené — ani snaha vysvetľovať odraz ako „objektívny proces, činnosť subjektu, v priebehu ktorého sa obraz predmetu stáva stále adekvátnejším svojmu objektu“.¹⁸ V danom prípade totiž vedomie, subjekt treba chápať skôr ako prekážku, ktorá stojí na ceste adekvátnemu poznaniu objektu (prekážku, prekonanie ktorej má za následok redukovanie subjektivity, vedomia na adekvátny obraz o veci), ako činnosť zameranú na skutočnosť (v procese uskutočňovania objektívnej reality v ľudskom bytí).

Menej však uspokojuje Sartrov vlastný výklad vedomia. V snahe vyhnúť akémukolvek substancionalizovaniu vedomia oddeľuje vedomie od všetkých prírodných, spoločenských a psychických súvislostí ako reálnych rámcov jeho činnosti, jeho intencionálnych aktov. Takto vedomie stavia ontologicky do absolútneho protikladu k bytiu. V Sartrovej terminológii ide o protiklad bytia osebe (*l'être en soi*) a bytia pre seba (*l'être pour soi*). Bytie o sebe je v ontologickom zmysle realitou, ktorú možno vymedziť iba tým, že pre svoje jestvovanie potrebuje iba seba a má zmysel iba osebe. Samo osebe je amorfným celkom bez štruktúry, pohybu, zmeny, vývinu. Charakterizuje ho neprestupiteľnosť, unifor-

¹³ Svoje názory v tomto smere rozvíja najmä v prvej kapitole knihy *Critique de la raison dialectique* (str. 16—32). Potvrdil ich aj v diskusi počas svojej návštevy v Prahe a Bratislave v jeseň 1963.

¹⁴ J. P. Sartre, *Critique de la raison dialectique*, Paris 1960, 111.

¹⁵ A. Schaff, *Filozofia človeka*, Bratislava 1964, (kapitola *Marxizmus a leninizmus*, str. 19—64).

¹⁶ A. Schaff, c. d., 376.

¹⁷ A. Schaff, c. d., 413.

¹⁸ S. L. Rubinštejn, *Bytí a vědomí*. Praha 1961, 41.

mita, stuhnutosť. Je „radikálnou negáciou invencie alebo tvorenia“.¹⁹ Je to ono známe Parmenidovo „Jedno“: nič sa v ňom nedeje.

Naproti tomu bytie pre seba je tvorivým princípom, aktivitou, prostredníctvom ktorej bytie existuje. Nie je výtvorom bytia osebe, existuje však iba v styku s bytím. Bytie pre seba nemá nijakú substancionalizovateľnú formu a jeho spredmetnenie by znamenalo jeho zničenie. Pretože môže jestvovať iba v styku s bytím, prejavuje sa ako „nedostatok“ bytia, „chýbanie“ bytia, „túžba po bytí“. Na druhej strane vystavené „tlaku bytia“, ohrozené spredmetnením, obkľúčené nepreniknuteľným celkom bytia javí sa ako úzkosť, potreba úniku z bytia, odtrhnutia, vymanenia sa z bytia.

Bytím pre seba označuje Sartre ľudské vedomie, a to vedomie v reflexívnej i nereflexívnej podobe. Aby zdôraznil jeho aktivitu, schopnosť tvoriť z obklopujúcej netečnej reality bytia skutočnosť pre človeka, zbavuje ho každého obsahu, súvislosti s bytím, prírodnej alebo spoločenskej podmienenosti. Čo je potom vedomie, ako súvisí s ľudskou existenciou? Nemôže byť ani to, čo nazývame osobnosťou, ani to, čo označujeme slovom „ego“. Osobnosť, ego sú výtvorom reflexií vedomia, vznikajú vtedy, keď sa určitý môj čin alebo stav stane predmetom záujmu vedomia. Stávajú sa objektom poznania, spredmetňujú sa a menia vo vec. Možno ich interpretovať v pojmoch sociológie, psychológie alebo antropológie. Každé zvecnenie však znamená zastavenie pohybu, stuhnutie, ukončenie, znamená iba minulosť bytia pre seba, stopu, ktorú zanechalo vedomie na bytí, smer, významy, ktorými zasiahlo bytie osebe. Vedomie sa takto vymyká každej vonkajšej interpretácii, nie je záležitosťou ani sociológie, antropológie, ba ani psychológie. Je filozofickou kategóriou, o ktorej možno uvažovať iba v rovine ontológie.

Ľudské vedomie ako protiklad bytia, predmetnosti sa javí v dvoch rovinách. 1. Je negáciou bytia, jeho neantizovaním, popieraním. Sartre, podobne ako Heidegger, zavádza do filozofie pojem ničoty, aby našiel priestor, v ktorom sa uskutočňuje činnosť vedomia zameraná na pretváranie bytia osebe na bytie pre seba. Aby sa vedomie mohlo zameriavať na bytie, je nutné aby malo od neho odstup. Práve tento odstup je dielom neantizácie: neznamená popieranie bytia, skôr dištancovanie sa od bytia, unikanie jeho indiferentnej stuhnutosti, jeho bezdôvodnému tlaku. Vedomie v aktoch neantizácie demonštruje svoju nezhodu s bytím, podstatný rozpor svojej povahy s jeho povahou.

V rozpornosti bytia a ničoty vidí Hegel základný prejav a súčasne predpoklad dialektického pohybu. Aby rozpor mohol byť prekonaný a syntetizovaný, je potrebné, podľa Hegela, chápať bytie aj ničotu ako abstrakcie, ktoré sa navzájom podmieňujú a doplňujú. Dialektiku chápe nielen ako výraz ich rozpornosti, ale i ako cestu jej prekonania. Pre Sartra je Hegelov optimizmus neopodstatnený a predčasný, jeho dialektika iluzórna. Rozpornosť bytia a ničoty (vedomia) nemôže byť prekonaná, i keď sa vedomie usiluje, aby bolo práve tak substancálne ako objekt. „Vedomie,“ píše Sartre, „je hegelovské, avšak to je jeho naj-

¹⁹ *Critique de la raison dialectique*, Paris 1960, 249.

väčšia ilúzia.²⁰ Prekonanie rozpornosti by totiž podľa Sartra znamenalo stotožnenie vedomia s bytím, jeho zánik v celku bytia, v absolútnu. Znamenalo by nielen koniec Hegelovho „nešťastného vedomia“, ale aj koniec vedomia vôbec, t. j. koniec pohybu, aktivity, stuhnutie skutočnosti v jej absolútne všeobecnej forme. Pre Sartra má väčšiu cenu vedomie, i keď „nešťastné“, zato však tvorivé, pretvárajúce, ako vedomie vyvíjajúce sa k svojmu zabsolútneniu, t. j. k cieľu, ktorého projekt bol daný na začiatku a ktorého realizovanie nemôže znamenať nič iné ako predlžovanie minulosti do budúcnosti. Preto Sartre chápe dialektiku nie ako cestu prekonávania rozpornosti, ale predovšetkým ako „logiku práce“,²¹ v ktorej sa nekonečnosti bytia dáva konečný zmysel v ľudskej existencii, budujúcej svoje vlastné ľudské bytie.

2. Ľudské vedomie je slobodou, sloboda je podstatným určením vedomia. Súčasne, sloboda je ničotou, je neantizáciou bytia. Pretože negácia nie je ľubovoľným aktom, ale voľbou, nevyhnutne musí mať za základ slobodu ako možnosť voľby. Sloboda sa v ľudskom vedomí prejavuje ako túžba odpútať sa od daného stavu vonkajšieho i vlastného bytia, ako potreba prekonať daný stav existencie a uskutočniť projekt ďalšieho uskutočňovania bytia v ľudskom bytí. Tento akt sa však uskutočňuje podľa Sartra nezávisle od prírodných, spoločenských a psychických podmienok života, i keď tieto podmienky sú nevyhnutnou danosťou, determinujúcou voľbu. Človek nemôže byť iba produktom prostredia, pretože jeho vedomá aktivita je aktivitou prekonávania daného stavu, prostredia, v ktorom sa nachádza. Nakoľko ľudské vedomie je slobodou, jeho voľba musí byť slobodným aktom, nezávislým od okolností a podmienok, ktoré ho vyvolávajú. Sloboda však neznamená ľubovôľu, nie je ani akýmsi „prírodným stavom“ ľudskej existencie. Je predovšetkým zámerom, v ktorom sa prejavuje záangážovanosť človeka sledujúceho určitý konkrétny cieľ. Zámer vymedzuje slobode konkrétny zmysel, je obohatením vedomia, zdrojom hodnôt, na základe ktorých sa skúmajú a oceňujú ľudské činy.

Základom Sartrových filozofických úvah o vedomí, bytí, negácii, slobode je zámer povýšiť človeka na tvorca vlastného osudu. Človek je to, čo je schopný sám zo seba urobiť. Jeho podstata sa tvorí jeho existovaním. Zmyslom ľudskej existencie je pretvárať svet taký, aký je, na svet pre človeka. Preto aj základný projekt definuje ako túžba ľudským vedomím obsiahnuť celú skutočnosť, dať jej ľudské významy, aby sa stala domovom pre človeka. Zdá sa však, že ide o značne idealizovaný zámer. Idealizovaný v tom zmysle, že pre jeho uskutočnenie obetuje aspekty, ktoré poukazujú na vnútornú, bytostnú spätosť ľudskej existencie s prírodnými a spoločenskými podmienkami, ktorých je výtvorom. Nebrať do úvahy tieto podmienky znamená ochudobniť teóriu človeka o jej základné, ontologické predpoklady, určujúce dialektiku práce na sebatvorení človeka. Jadrom tejto dialektiky musí byť vnútorná protirečivosť a súčasne spätosť objektívnych a subjektívnych zložiek ľudskej reality, ich integrácie v celok ľudského bytia, celok, v ktorom sa človek ako individuum, osobnosť uskutočňuje

²⁰ *L'être et le néant*, Paríž, 201.

²¹ *Critique de la raison dialectique*, Paris 1960, 174.

a pretvára na spoločenskú bytosť. Iba v spoločenskom rozmere totiž sa môže rozvinúť a uplatniť humanizujúci faktor, nepostrádateľný v projekte sebatvorenia človeka.

ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКАЯ ОНТОЛОГИЯ ЖАН ПОЛЬ САРТРА

Ян Боднар

Настоящая статья является попыткой объяснить основные стороны феноменологической онтологии Сартра, разработанной им, главным образом, в труде „Бытие и ничто“; из сущности этой же онтологии он исходит также в своем последнем философском труде „Критика диалектического разума“. Автор этой статьи пытается показать, что онтология Сартра строится на следующих трех предпосылках:

1. Предпосылка существования человека как активности, направленной при помощи целенаправленных действий на бытие и его реализацию в бытие человека.

2. Предпосылка бытия, присутствующего в сознании не в форме действительности вещей, а в форме феноменов, т. е. в форме, поддающейся значениям, в которых бытие, как оно есть, осуществляется как бытие для человека.

3. Предпосылка того, что сущность не лежит в предметах внешней действительности как их необходимость, закон, а что она является смыслом предмета, его значением, в котором данный предмет вскрывается человеком.

В заключении статьи отмечается, что феноменологическая онтология Сартра является серьезной попыткой преодолеть так онтологию идеализма, как и онтологию традиционного, следовательно, метафизического и вульгарного материализма. Она раскрывает некоторые стороны научно-материалистической философии, отмеченные налетом традиционного материализма, стороны, являющиеся источником философского догматизма и серьезным препятствием для творческого применения философского завета классиков марксизма-ленинизма.

THE PHENOMENOLOGICAL ONTOLOGY OF JEAN-PAUL SARTRE

Ján Bodnár

The study is an attempt to expound the basic parts of Sartre's phenomenological ontology, elaborated particularly in his work „L'Être et le Néant“, essentially, however, accepted also in the last philosophical work of Sartre, the „Critique de la raison dialectique“. The author endeavours to demonstrate that it is based on these three assumptions: 1. The assumption of human reality as an activity aimed by means of intentional acts at being, and its realization in human existence. 2. The assumption of the being present in consciousness not in the form of reality of things but in the form of phenomena, i. e., in a form subjecting itself to human conceptions in which being as it is becomes realized as a being for man. 3. The assumption that the essence is not inherent in the subjects of external reality as their inevitability, a law, but that essence is the sense of the object, its meaning in which the given object is revealed by man.

Concluding the study, the author states that Sartre's phenomenological ontology is to be seen as a serious endeavour to overcome both the ontology of idealism and the ontology of the traditional, i. e., metaphysical and vulgar materialism. The author discloses some aspects of materialistic philosophy burdened with the remains of the traditional mode of thought, i. e., aspects which are the source of philosophical dogmatism and a heavy hindrance in the way of a creative development of the philosophical legacy of the classics of Marxism-Leninism.